

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

<< Társadalmi egyenlőtlenségek és pályaválasztás >>

A középiskolások munkaerő-piaci lehetőségeit befolyásoló kompetenciák vizsgálata Magyarország egy fejlett ipari régiójában 10 éves longitudinális vizsgálat kapcsán

<<Sipeki Irén>>

Témavezető: Dr. Czibere Ibolya habil

DEBRECENI EGYETEM

Humán Tudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2018

Tartalom

<< Társadalmi egyenlőtlenségek és pályaválasztás>>	1
A középiskolások munkaerő-piaci lehetőségeit befolyásoló kompetenciák vizsgálata Magyarország egy fejlett ipari régiójában 10 éves longitudinális vizsgálat kapcsán.....	1
Tartalom	2
Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása	3
Az alkalmazott módszerek vázolósa.....	9
Adatok és módszerek	9
A kutatás célcsoportja	10
A kutatás területi lehatárolása	11
Módszertan	11
Az alkalmazott módszertani apparátus:.....	12
Kutatási hipotézisek	14
Az eredmények tézisszerű felsorolása.....	14
Irodalomjegyzék.....	18
iDEa igazolás az értekezés tárgyában megjelent vagy igazoltan kiadásra elfogadott publikációkról a lapszámok feltüntetésével	19

Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

2000 óta folyamatosan dolgozom munkanélküliekkel, pályaválasztás előtt állókkal, pályamódosítókkal, halmozottan hátrányos helyzetűekkel és magasan képzettekkel egyaránt. Gyakran szembesülök azzal a problémával, hogy milyen

- kevés tudással rendelkeznek az emberek a munka világáról,
- milyen bizonytalan az önismeretük, emiatt nagy az irracionális döntéshozatal veszélye,
- milyen erősen befolyásolja őket az a környezet, amiből érkeznek
- és milyen erős mértékben meghatározza a későbbi életútjukat a származásuk és lakóhelyük.

Ez a terület ma Magyarországon nem tartozik a legnépszerűbbek közé, a pályaválasztásról¹ és a munkanélküliség problémájáról divatos beszélni, azonban a munkaerőpiaci kompetenciák fejlesztése a 2000-tól zajló, folyamatos PISA vizsgálatok eredményeinek tükrében nem felel meg a tudásalapú társadalom által támasztott követelményeknek. Nem történik meg a pályaválasztás tudatos előkészítése sem, ugyanakkor elvárjuk a reális döntéseket az iskola- és a pályaválasztásnál. Az iskolák rejtett tantervének² üzenete is erős hatást gyakorolhat a különböző társadalmi csoportokból érkező gyerekek, fiatalok pályaválasztási folyamatának az alakulására. Emiatt felnőtt már legalább két olyan nemzedék, mely a munka világára gyakran irreális elvárásokkal tekint, az értelmes, értékteremtő munka lehetőségére kevés esélyt lát a nyílt munkaerőpiacon. Minden társadalom érdeke, hogy a felnövekvő nemzedék munkához való viszonyát megfelelően alakítsa. Ennek hazánkban eddig elfogadott formája a pályaválasztási döntés előkészítése és a pályaválasztási tanácsadás, illetve ahogy az 1995 NAT nevezi, a pályaorientáció.

A pályaválasztási döntések vizsgálata azonban nem csak iskolai és munkahelyi kompetenciákról szól, hanem a társadalmi egyenlőségről és integrációról is. Amennyiben azon a társadalmi logikai gondolatmeneten keresztül közelítem meg a pályaorientáció témáját, hogy az egy eszköz az integrációra és társadalmi mobilizációra, akkor a még nagyobb társadalmi jelentőséget hordoz a témaválasztás. Sikeres megvalósulása esetén ezek a döntések képesek a társadalmi esélyegyenlőség irányába mozdítani az iskoláskorban a hátrányosabb

¹ A szakirodalomban ma a pályaválasztás helyett a pályaorientáció fogalmát használják többen a folyamat definiálására (Völgyesy, 2003), mi a két fogalmat szinonimaként használjuk dolgozatunkban.

² A fogalom a '70-es évek elején jelent meg (hidden curriculum, látens hatásrendszer, implicit tanterv stb. elnevezésekkel a különböző irodalmakban). Rendszeresen és hatékonyan történik valami, összefüggésben az iskolai tanítás tartalmával és követelményeivel, ami nem tervezett, ami a tudatos, deklarált pedagógiai törekvésekben nem szerepel célként. (Szabó, 1985)

helyzetű diákcsoportokat. Emiatt a feltevésem miatt fontos, hogy az integráció és esélyegyenlőség/egyenlőtlenség alapvető elméleteit is bemutassam.

A szociológia egyik legfontosabb kérdése, hogy az egyenlőtlenségek hátterében milyen családi háttértől, intézményrendszerektől függő tényezők állnak, ezek mennyire befolyásolhatóak, mennyire indokoltak? Mi okozza ezeket a társadalmi eltéréseket, milyen feszültségeket gerjesztenek a társadalomban, az integráció folyamatát milyen mértékben nehezíti és mennyire igazságos ez a folyamat? Az a társadalom, amelyik könnyen elérhető lehetőséget biztosít az elsődleges és másodlagos szocializáció során a társadalom tagjaihoz való kapcsolódásra - és vonzó életkilátásokat is tud kínálni az egyéni és közösségi értékek stabilitásával - egyéni szinten is számos lehetőséget kínál tagjainak. A társadalmi egyenlőtlenségek szorosan kapcsolódnak az integráció és mobilitás témaköréhez is. Andorka (1992) szerint azon egyenlőtlenségek, melyek társadalmi pozíciókba való bejutást nehezítik meg, esélyegyenlőtlenségként definiálhatók. Ez pedig a társadalmi mobilitást gátolja. Így létezik egy olyan értelmezése is az esélyegyenlőtlenségnek, ami inkább cigányság és fogyatékos emberek oktatási egyenlőtlenségéhez kapcsolódik, ezt a logikát is felhasználok a pályaaorientációs kutatásomban. Ebben a megközelítésben az egyenlőtlenség hátrány. Az iskola szerepe pedig jelentős a szelekciós mechanizmus által. A továbbtanulási utakban is megfigyelhető a szülők iskolai végzettségének hatása, így az sokkal tovább mutat, mint az oktatási rendszerben eltöltött évek száma. A korán beazonosított iskolai szelekciós mechanizmusok az 1990-es évek oktatási expanziója során nem csökkent, újszelekciós pontok jelentek meg. Kovách és munkatársai (2017) új szociológiai megközelítést dolgoztak ki a rétegződéskutatásban, mely nagyobb magyarázóerővel képes értelmezni a jelenkori magyar társadalmat. Segítségével hatékonyabban el tudjuk helyezni a csoportokat, láthatóvá tudjuk tenni az egyenlőtlenségből fakadó problémákat, és a célzott beavatkozások hatékonyságát is tudjuk emelni, melyek az esélyegyenlőtlenséget képesek csökkenteni a társadalomban. Kovách és munkatársai (2016), Szabó - Oross (2016) és Gerő - Szabó 2017 szerint ebben a tagozódásban első szinten a személyközi integráció zajlik, ahol az egyéni kapcsolatrendszer a meghatározó. Ezen a szinten az egyén pszichológiai személyiségjellemzői meghatározó jelentőségűek.

Dolgozatom jelentős része, a pályaválasztás előtt álló diákok iskolai és munkaerőpiaci kompetenciáinak a meghatározása, mely egyéni szinten szabja meg integrációjuk sikerességét a társadalomba. A következő, második szint, a társadalmi integráció. Ez a társadalom és az

egyén közötti integrációs folyamatok tere. A társadalom általi normák és értékek, lehetőségek és alternatívák a szervezeteken keresztül fogalmazódnak meg, így az iskolák kultúrája és rejtett üzenete magas hatást gyakorol a tanulókra, és rajtuk keresztül a szüleikre is. A társadalmi szintű integrációnál a munkaerőpiaci részvétel és a civil aktivitás szolgált alapul a mérésekhez. A harmadik – legátfogóbb szint – a rendszerintegráció. Ez a szint rendezi működő egységbe a társadalom tagjainak cselekvését és szabja meg a társadalmi viszonyok újratermelődését (Kovács - Hajdu - Gerő - Kristóf - Szabó 2016, Gerő - Szabó 2017). Ezen a szinten történnek azon politikai döntéshozatalok, melyek szabályozzák többek között az oktatást és a redisztribúciós folyamatokon keresztül részben a munkaerőpiacot is. Ennek legegyszerűbb példája a közmunkaprogram, a projektekhez és állami szervezetekhez való hozzáférések, vagy akár a jogi háttér szabályozása.

Az integráció és dezintegráció fogalmának tisztázása arra is felhívta figyelmünket, hogy ezek a társadalmi folyamatok alapjául szolgáló érték, érdekrendszereket jelentős részben a család számára rendelkezésre álló erőforrások is meghatározzák. A társadalmi tőke szerepét a különböző integrációs modellek egyaránt elfogadják, mint meghatározó elemet a társadalmi integráció folyamatában. Speer, P.V. – Jackson, C.P. és Peterson, N.A. (2001) szerint „egy egészséges társadalomban az emberek integráltak, míg a dezintegráltság azzal jár, hogy az emberek közti kapcsolatok meggyengülnek, az egyének izolálttá válnak, a bizalom gyengül, a részvétel csökken.” (Speer - Jackson és Petersont idézi Hajdu - Megyesi 2017: 65) Dupcsik és Szabari (2015) szerint az integrációs mechanizmusok közül az egyik a társadalmi kapcsolatokhoz, társadalmi tőkékhöz kapcsolódik. Más tőkeformáktól eltérően, a társadalmi tőke a szereplők közötti kapcsolatokban rejlik. Sem a szereplőkben magukban, sem pedig a fizikai termelési eszközökben nem jelenik meg. Megközelítésük lehetővé teszi az egyén és közösség szintjén is meghatározó erejű „erőforrások” láthatóvá tételét a kutatások és elemzések számára. Az iskolai végzettség nem az egyetlen, de kiemelkedő integrációs tényező az eddig bemutatottak alapján. Bourdieu a '60-as években folytatott iskolakutatásaiban mutatott rá arra a tényre, hogy a francia iskolarendszer nagyban hozzájárul a társadalom osztályszerkezetének fenntartásához, mert generációról generációra újratermeli a társadalmi viszonyokat, vagyis, szemben azzal az általános vélekedéssel, miszerint az iskola esélyteremtő, esélykiegyenlítő feladatot lát el, a valóság ennek éppen az ellenkezőjét mutatja.

Bourdieu (1989) felhívta a figyelmet arra is, hogy az iskola, mint a társadalom által létrehozott intézmény a társadalmi viszonyokat képezi le rendszerében. Emiatt fontos az

esélyegyenlőség biztosítása érdekében ezeket a kulturális és kapcsolati tőkebeli hiányokat tudatosan pótolni az oktatás során. Az integrált iskola egyik komoly előnye lehet a pedagógiai szempontok mellett, hogy lehetőséget tud adni a kevesebb kulturális és kapcsolati tőkével rendelkező szülők gyermekei számára is az immateriális javakhoz történő hozzáféréshez. Különböző országok oktatási rendszerei különbözőképpen képesek e hátrányt kompenzálni, a magyar oktatási rendszer erre nagyon alacsony szinten képes. Az iskolai végzettség így jól elkülöníti a társadalmi csoportokat egymástól egy jól definiálható, objektív mutató mentén, egyben befolyásolja társadalomban betöltött pozícióját is. Szempontomból különösen érdekes az alacsony iskolai végzettség. Ide sorolhatók az alapfokú végzettséggel rendelkezők mellett a szakmunkás végzettségűek egy jelentős csoportja is. A szakmunkások - alsó szintű középfokú végzettségű, érettségivel nem rendelkezők - esetében látható, hogy egyszerre több csoportba is tartozhatnak, sikeres munkaerőpiaci integrációjukban más tényezők is fontos szerepet játszanak.

Az iskola, különösen az állami iskolarendszer anomáliája, hogy kevésbé hatékonyan képes biztosítani az egyenlőséget a különböző háttérű gyermekek számára az alapvető iskolai kulturtechnikák elsajátítása, mint az írás-olvasás-számolás terén. Ebből adódik, hogy a Long Life Learninghez szükséges kompetenciák³ is kevésbé fejlettek, amely már 14 évesen lehatárolja a választható iskolák körét. A társadalmi háttér szerepe a társadalmi helyzet tovább örökítésében, illetve az életpálya alakulásában az egyik leginkább meghatározó tényező. Különösen döntő fontosságú ebben a kulturális tőke, a család kulturális meghatározottsága, irányultsága. Az iskolázottsági és a foglalkoztatási helyzet átörökítése a legerősebb tendencia.

Ennek a folyamatnak egyik jól megragadható és mérhető része a pályaválasztási döntéshozatal, mely egyértelműen differenciál a tanulók között már a korai életévekben, meghatározva a munkaerőpiaci belépés kezdő szintjét is egyben.

A rendszerváltást követően a pályaválasztási döntések támogatása előtérbe került, maga a szolgáltatás azonban nem mindenhol és nem mindenki számára egyformán hozzáférhető és nem egyforma színvonalú. Borbély-Pecze (2010) szerint az a folyamatszemplélet, mely átívelne az iskolában töltött időszakon, hiteles információkat biztosítva a gyermekek életkori sajátosságaihoz igazodó módon, a magyar iskolai

³ A 'kompetencia' a *készségek, ismeretek, adottságok és attitűdök együttesére* utal, és a „know-how” mellett a tanulásra való képességet is magában foglalja az európai referenciakeret definíciója alapján (OFI tudástár, 2009)

gyakorlatból nehezen ítélni meg. Ennek egyik káros következménye a bevezetőben említett tájékozatlanság és a részben ebből fakadó irreális elvárások a fiatalok és szüleik részéről, amely hosszútávon kihat a munkához kapcsolódó értékrendszerekre is és akadályozhatja a társadalmi csoportok átjárhatóságát, így esélyegyenlőtlenséget teremthet már a korai időszakban is. Ezt a tényt egyértelművé a PISA vizsgálatok tették.

A pályaválasztás elméleti hátterének áttekintése során kiemeltem Donald Supert (1994), akinek szemléletmódja jól ötvözi az individuális pályaaorientáció mellett a pedagógiai megközelítésben is jól alkalmazható pályaeérettség fogalmát, valamint azt a szociológiailag is értelmezhető felvetését, miszerint a pályaaorientáció folyamata beágyazott a társadalmi, gazdasági és kulturális környezetbe. Elmélete szerint a pályával kapcsolatos döntési pontok a körülmények függvényében tág intervallumban mozoghatnak, így lehet közöttük néhány nap, de akár több év is. Az egyén számos személyes és szituációs (földrajzi, történelmi, társadalmi és gazdasági) feltétellel kerül szembe élete során, melyek meghatározzák preferenciáit, választásait és a munkaerőpiacra való belépését egyaránt. Mindezt jól szemlélteti az általa alkotott, ún. diadalív modell.

Ez a modell lehetővé teszi, hogy az életünk során determinánsként megjelenő tényezőket a fejlődési folyamatba beilleszthessük. Az ún. diadalív talpazata az emberi fejlődés biológiai-földrajzi alapjait jelképezi. A bal oldali oszlop az egyén pszichológiai jellemzőit tartalmazza, úgymint a biológiai alapok, szükségletek, intelligencia, értékek, érdeklődési területek. Ezzel párhuzamosan jelennek meg az alkalmasságok, az oszlop tetején pedig az a teljesítmény látható, ami a bal oldali oszlop jó vagy rossz felhasználásából származó eredmény. A jobb oldali oszlop a determinánsokat jelképezi, mint például gazdasági források, gazdasági struktúra, intézményrendszerek. Ez az oszlop – ha nem is megfogalmazva – de azokat a szociológiában is ismert tényezőket veszi alapul, melyek hatása a pályaválasztás folyamatára jelentős. Az oszlop csúcspontja az adott országra jellemző társadalompolitika és foglalkoztatási gyakorlat. Ahogy a társadalmi, gazdasági, politikai jellemzők hatnak az egyénre, az egyén is hatással van a környezetére, így például egyáltalán nem mindegy, hogy milyen pályaválasztási érettséggel, önismerettel és értékrendszerrel engedjük ki fiataljainkat a középfokú vagy akár felsőoktatási rendszerünkől. A két oszlopot az életpályát szimbolizáló ív köti össze, melynek „kövei” az egyén életkori fejlődési szakaszait szimbolizálják. A diadalív csúcspontja maga az ember, aki döntéshozatali tevékenysége során összehangolja a rendelkezésére álló személyes és társadalmi erőket, melyek énképpé és társadalmi szerepekké rendeződnek. Ami ezt az építményt összetartja, az a tanuláselmélet, melyben a tanulás a

folyamatos interakciók során megy végbe. Mi megpróbáljuk ezt a folyamatszemplétet a szociológiai szempontú megközelítésekkel egyben kezelni, figyelembe venni a szocializációt meghatározó iskolarendszert és tágabb társadalmi környezetet is a pályaválasztási döntések meghozatalában.

Én a pályaválasztás folyamat jellegét próbálom megragadni kutatásomban meghatározva azokat a hiányos területeket, melyek a társadalmi esélyegyenlőség és integráció szempontjából is jelentősek lehetnek, és beavatkozást igényelnének. Fontosnak tartom annak tisztázását is, milyen munkaerőpiaci lehetőségeket kínálnak a különböző iskolatípusokban – és különösen az érettségít adó vagy nem adó képzésben - résztvevő diákoknak a középiskolák.

Disszertációmban bemutatom a pályaválasztás elméleti hátterét és a társadalmi esélyegyenlőség és integráció fogalmát. Ismertetem a vizsgált régiót és iskolákat, hangsúlyozva azt a tényt, hogy az ország gazdaságilag jól prosperáló részéről van szó, ahol jó elhelyezkedési lehetőségeket kínál a régió, és nem leszakadó, gettósodó régióban élő családok jelennek meg a vizsgálati mintában. Foglalkozom az iskolák szerepével a pályaválasztási döntés meghozatalában és a szervezeti kultúrával, mint értékhordozóval. Kiemelt figyelmet fordítok azon kompetenciák és kulcskompetenciák bemutatására, melyek alacsonyabb volta súlyos problémákat okoz a leendő munkavállalóknak és így közvetve a leendő munkáltatóknak is.

Célkitűzésem – a szociológiai, pszichológiai és pedagógiai összefüggések és kölcsönhatások feltárásával - pályaválasztás előtt álló diákok iskolai és munkaerőpiaci kompetenciáinak a meghatározása, mely egyéni szinten szabja meg integrációjuk sikerességét a társadalomba.

A pályaválasztási döntések vizsgálata témát azon a társadalmi logikán keresztül közelítettem meg, hogy a pályaválasztás is egy eszköz az integrációra és a társadalmi mobilitásra, a pályaválasztás során meghozott tanulói döntések meghatározzák a jövőbeli egyenlőtlenségeket. Emiatt kiemelten fontos, hogy az esélyegyenlőség és integráció elősegítése érdekében a középiskolában megvizsgáljuk a fiatalok kompetenciáit, melyek megszabják az iskolai és munkaerőpiaci sikerességüket egyaránt, ugyanis az iskolai egyenlőtlenségek munkaerőpiaci hátrányokká alakulnak át, nem megfelelő pályaaorientációs folyamat esetén. Ezen logika mentén foglalkozom az iskola értékközvetítő szerepével is, melyhez a Bourdieu által definiált tőkefajták adnak értelmezési keretet a pszichológiai pályaválasztási elméletek mellett.

Az alkalmazott módszerek vázolósa

Adatok és módszerek

Kutatásom tárgya azon középiskolás korosztály vizsgálata, akik már legalább egy pályaválasztási döntést meghoztak életükben és a munkaerőpiacra való belépés vagy a továbbtanulás előtt állnak. Ez azért fontos szempont, mert olyan kompetenciákat szeretnék vizsgálni, melyek a középiskolában fejlesztendő területként vannak megjelölve, de a munkaerőpiaci sikeresség szempontjából is értelmezhető mérési tartományt adnak, előrejelző szereppel bírnak a sikerességre is. Szerettem volna megtudni, hogy kompetenciáik fejlesztése mennyire valósul meg a közép fokú oktatási rendszerben és ezt mennyire befolyásolja az iskola típusa és a fenntartó. Nem szerettem volna kedvezőtlen gazdasági helyzetű, gyenge infrastruktúrájú területen kutatni, ahol a családok objektív külső nehézségei, könnyen magyarázhatóak a külső környezet negatív hatásával, emiatt gazdasági, kulturális értelemben is fejlett régiót kerestem vizsgálatomhoz, ahol számos iskola és jól működő gazdaság jellemez. A kutatás kezdete adatelemzés volt. A szóba jöhető iskolák honlapjait elemeztem és értékeltem ki a pályaválasztási támogatottság, hozzáférhetőség és célkitűzések alapján. A szóba jöhető szakiskolákat, szakközépiskolákat és gimnáziumokat (az akkori elnevezés szerint) fenntartó szerint csoportosítottam és kerestem meg ezután telefonon majd a fogadókészséget mutató iskolákat személyesen is felkerestem és tájékoztattam őket a kutatás céljáról, menetéről, a várható eredményekről.

A vizgálatsorozat első részében a tanulók kompetenciavizsgálata zajlott általánosan használt pályaválasztási kérdőívek, tesztek és pszichodiagnosztikai skála segítségével. A felmérés a 2003/2004-es tanévben összesen 599 diákot érintett, azonban a kérdezés folyamatjellege miatt változó számban töltötték ki az összes vizsgálati eljárást (539 fő) a kutatás valódi mintáját 317-424 fő adta. Az ismételt vizsgálatot az előző eredmények alapján a 2014/15-ös tanévben végeztünk (mivel a különböző évfolyamok között nem találtunk különbségeket az eredményekben) 1-1 osztályban 163 diák bevonásával. A vizsgálat átlagosan 6 tanórát igényelt. A legtöbb iskolába három alkalommal is vissza kellett mennünk, ezért a létszámok változtak egy-egy osztályon belül is. Az eredményeket az iskolák és a diákok számára a kutatás vezetőjeként visszajeleztem, igény szerint. Az eredmények értékelése után 2014/2015-ben került sor a következő vizsgálatra 163 fő tanuló értékelhető adataival. Itt került sor a szociológiai kérdőív felvételére a diákok körében.

A kutatásban három-három különböző fenntartású gimnázium és szakiskola/szakközépiskola, valamint kettő, szintén különböző fenntartó által működtetett szakközépiskola/szakgimnázium vett részt, a választott települések iskolái Magyarország fejlett régióiban helyezkednek el.

Az iskolák szervezeti kultúrájának felmérése nyolc iskola pedagógusaival történt., az értékelhető eredmények nem fedték le a teljes mintát, két intézmény esetében az ismételt megkeresés ellenére is egy eseten sikerült kérdőíveket kitölteni. A pedagógusok közül 2003-ban összesen 126 fő, 2010-ben pedig 127 fő juttatott vissza kérdőívet, melyek hiánytalanul felhasználhatóak voltak (az intézményekben dolgozó pedagógusok és szakoktatók összlétszám 370 fő).

A kutatás eredményeit excel táblázatban rögzítettük a könnyebb áttekinthetőség érdekében. A rögzített adatok vizsgálata SPSS rendszerben történt, mint korrelációs számítás, két szempontos független mintás varianciaanalízis, Bonferroni-féle páros összehasonlítás, χ^2 próba, nemparaméteres próbák: Kruskal-Wallis, ill. Mann-Whitney, klaszteranalízis.

A kutatás során alkalmazott vizsgálati eljárásaink rendszeresen alkalmazott eszközök a tanulók pályaválasztási jellemzőinek és társadalmi státuszának és használható társadalmi tőkéjének, értékrendjének elemzésére, melyek segítségével összefüggést kerestünk az iskola típusa és a tanulók életcéljai, munkaerőpiaci lehetőségei és kompetenciái között

A kutatás célcsoportja

Amennyiben a munkaerőpiacra kilépő csoportot szeretnénk vizsgálatunk tárgyává tenni a középiskolás korosztály tűnik erre a legalkalmasabbnak, hiszen a középfokú oktatás során a kimenetel már lehet a munkaerőpiac és a kompetenciáik egy része jól ismert, ahogy ezt az előzőekben már bemutattuk. Emiatt fontos részét képezi kutatásunknak a különböző iskolatípusba és iskolarendszerbe járó középiskolások összehasonlító elemzése.

A tanulókat tekintve olyan csoportokat kerestünk, akik pályaválasztási döntéshozatal előtt állnak vagy a fakultáció, vagy a továbbtanulás, vagy a szakmacsoport választása szempontjából. Egyes iskolákban az osztályfőnökök kérésére 11. osztályos szakközépiskolás tanulók is bekerültek a mintába. A kutatásban való részvétel önkéntes alapon történt. A kilenc felkért iskola közül összesen nyolc intézményből érkezett pozitív visszajelzés. Sajnálatos módon időközben a kutatásban résztvevő alapítványi szakközépiskola/szakgimnázium jogutód nélkül megszűnt. Mivel feltételeztük, hogy az iskola képzési típusának és

fenntartójának, szervezeti kultúrájának egyaránt lehet szerepe a pályaorientációs pedagógiai munkában, így különböző fenntartású és programtípusú iskolákat kerestünk. A kutatásban három-három különböző fenntartású gimnázium és szakiskola/szakközépiskola, valamint kettő, szintén különböző fenntartó által működtetett szakközépiskola/szakgimnázium vett részt

A kutatás területi lehatárolása

Az általam választott települések iskolái Magyarország fejlett régióiban helyezkednek el. Három település iskolái vettek részt a felmérésben, egy ipari centrum, nagyváros, kettő kisváros, melyek a közép-dunántúli régióban helyezkednek el. Az iskolák védelme érdekében sem az iskolákat sem a városokat nem tesszük beazonosíthatóvá. Tény, hogy a szűkebb környezetnek is mindig lehetnek depriváló hatásai, de ebben az esetben azokat a makro és nagytotál adatokat vizsgáljuk, mely a statisztikai adatgyűjtésből elérhetőek és ezzel kívánjuk igazolni, hogy a tágabb környezet számos erőforrással rendelkezik az ország hátrányosabb régióihoz képest. Mindegyik város rendelkezett a vizsgálat időpontjában jelentős foglalkoztatókkal, jó útvonalhálózattal és tömegközlekedéssel is. A városok vonzáskörzetében szintén jelentős foglalkoztatók érhetők el. Igaz a régióra, hogy mind gazdaság (elsősorban ipar), és ezzel párhuzamosan foglalkoztatottság és munkanélküliség kérdésében is kiemelkedik az országos átlagból. Hasonló mutatókkal rendelkezik végzettség, foglalkoztatottság területén, mint Budapest és Győr-Moson-Sopron megye.

Módszertan

A pszichológiai és szociológiai vizsgáló eljárások olyan adatokat tudnak nyújtani, melyek a pedagógusok megfigyelései és az iskolai osztályzatok mellett lehetőséget adnak arra, hogy a pályaválasztási döntési folyamatának háttértényezői megérthessem. A módszertani eszközök kiválasztása során figyelemmel kellett lennem arra az igényre, hogy a vizsgálatban részt vevő személyek, iskolák számára támogatást tudjak adni az eredmények alapján. Olyan módszertani apparátust állítottam össze, amelyekkel a tanulók képességeinek, viselkedésének és pályaorientációs specifikumainak megismerése mentén elemezhettem a kiemelt jellemzőket és kompetenciákat (érdeklődés, érték, képesség), valamint ezt összevettem a családok társadalmi háttérjellemező adatait feltáró kérdőív eredményeivel. Két átfogó, a személyiség aktuális állapotát bemutató eljárást alkalmaztam, melyek a

személyiség viselkedésjellemzőit, valamint a pályaválasztás folyamatában jelentős személyiségjellemző, a pályaelettség vizsgálatát tették lehetővé.

Rózsa, Nagybányai és Oláh (2006) alapján teszt alatt egy olyan standardizált eljárást értek, amely egy adott időpontban történő viselkedés mintavétele, ami pontozást és osztályozást tesz lehetővé, ehhez normák állnak rendelkezésre, továbbá alkalmas általános reakciók és viselkedés bejósolására.

Az alkalmazott módszertani apparátus:⁴

- individuális pályaválasztási tesztvizsgálatok, kompetenciamérések (Amthauer-féle intelligencia-struktúra teszt, Pieron-féle figyelemteszt, Super-féle munkaérték kérdőív, Achenbach-féle gyermekviselkedés kérdőív, TODT-féle érdeklődés kérdőív, Myers-Briggs-féle személyiségkérdőív, Nurmi-féle életcélok megfogalmazása)
- Quinn-féle szervezeti kultúra vizsgálat
- családok társadalmi háttérjellemző adatainak elemzéséhez kérdőív
- matematikai statisztika módszerek: korrelációs számítás, két szempontos független mintás varianciaanalízis, Bonferroni-féle páros összehasonlítás, χ^2 próba, nemparaméteres próbák (Kruskal-Wallis, ill. Mann-Whitney, klaszteranalízis).⁵

A korreláció-számítás arra az alapvető kérdésre ad választ, hogy van-e kapcsolat két vagy több változó között, és ha igen, az mennyire szoros. Korrelációs számítást végeztünk a szervezeti kultúra és a munkaérték eredményeinek összefüggését vizsgálva. A varianciaanalízis segítségével azt tudjuk meghatározni, hogy a vizsgált csoportok egyformák-e, azonban ez az eljárás a különbségek okát nem tudja felderíteni. Azt, hogy az első csoport különbözik a másodiktól vagy a harmadiktól, esetleg mindkettőtől, a Bonferroni-féle páros összehasonlítás mutatja meg számunkra, A Bonferroni-féle páros összehasonlítás a páronkénti átlagok különbségének vizsgálatára használható, ahol a két csoport elemszáma különböző is lehet, mint a vizsgált osztályok esetében tapasztalható volt. Ezzel a módszerrel vizsgáltuk a képességet, értékeket, pályaelettséget, érdeklődést valamint viselkedési jellemzőket mérő kérdőívek eredményeit. Az interakció azt jelenti, hogy az egyik faktornak hatását módosítja a másik faktor. Például a két összetevő együtt másképpen hat-e, mint egyedül (pl. az

⁴ A kutatásban alkalmazott tesztek és kérdőívek produkciófelülete a *Függelékben* kerül bemutatásra.

⁵ A statisztika feldolgozást Dr. Bernáth Lászlónak és Dr. Márton Sándornak tartozom köszönettel.

eredmények közötti eltérések függnék-e az iskolatípustól). χ^2 próbát, alkalmaztunk a Myers-Briggs-féle személyiség-kérdőív esetében, amikor a két nominális változó közötti kapcsolat „valódiságát” szeretnénk volna eldönteni. Ez a módszer önmagában nem mutatja meg a kapcsolat erősségét és irányát, csak arra ad választ, hogy a változók között van-e ténylegesen kapcsolat egy bizonyos valószínűség mellett. A pedagógusok körében a Quinn-féle szervezeti kultúra kérdőívet vettem fel.

A tesztek közül a képességekre teljesítményteszteket (Amthauer-féle Intelligencia-Struktúra-Teszt, Pieron-féle figyelemteszt és személyiségvizsgáló eljárásokat alkalmaztunk, ez utóbbiakon belül egy kérdőív kényszerválasztásos (Myers-Briggs-féle típus indikátor kérdőív), egy keverttípusú (demográfiai kérdőív) volt, ahol skálázásos és szabad megfogalmazásos tételek is szerepeltek. A kitöltendő tesztek között szerepelt még kettő-öt fokú skálázásos kérdőív (Todt-féle differenciált érdeklődés kérdőív, Super-féle munkaérték), egy háromfokú skálázásos kérdőív (Achenbach-féle alkalmazkodási nehézségek feltárására irányuló gyermekviselkedés kérdőív), egy tartalomelemzéses (Nurmi-féle életcélok) és egy pontelosztásos kérdőív, ahol is 100 pontot kell elosztani négy megállapítás között itemenként (Quinn-féle szervezeti kultúra kérdőív). A 2013/2014-es felvétel során a Todt-féle érdeklődéskérdőívet kihagytuk a felmérésből, mert a kérdőívben szereplő szakmák és szakmacsoportok elavultak és értelmezhetetlenek lettek a diákok számára. Szintén kihagyásra került a gyermekviselkedés kérdőív, mert az első szakasz kérdőíveinek értelmezése során kiderült eltérések nem érték el a diagnosztikai beavatkozás szintjét, annak ellenére, hogy a szignifikáns eltérések felhívták a figyelmet a kérdéskör további vizsgálatára.

Az összeválogatott feladatokban kerültük a szabad produkciófelületű megközelítéseket, mert a próbavizsgálat eredményei arra utaltak, hogy a különböző iskolatípusokban a kötött produkciófelületű tesztek esetében értékelhetőbb eredményekre számíthatunk. A felsorolt tesztek közül a képességmérő eljárások időhöz kötöttek voltak (IST, Pieron).

A kutatás során alkalmazott vizsgálati eljárásaink rendszeresen alkalmazott eszközök a tanulók pályaválasztási jellemzőinek és társadalmi státuszának és használható társadalmi tőkéjének, értékrendjének elemzésére, melyek segítségével összefüggést kerestünk az iskola típusa és a tanulók életcéljai, munkaerőpiaci lehetőségei és kompetenciái között. Emiatt hipotéziseink a következőképpen alakultak.

Kutatási hipotézisek

A vizsgálat indításkor a következőket feltételeztük:

1. Az eltérő képzési program szerint (iskolatípus) tanuló diákok pályaorientációs folyamatát különböző képességek, készségek, érdeklődés és személyiségjellemzők dominanciája jellemzi, melyek társadalmi esélyegyenlőtlenség szempontjából kritikus kompetenciákat érintenek
2. A pályaorientáció folyamatában - meghatározó jellemzők alapján - összefüggés van az iskolafenntartó típusa és az iskola szervezeti kultúrája között. Az iskolatípusból adódó, a diákok munkaerőpiac esélyegyenlőtlenségeket a fenntartók nem tudják kiegyenlíteni.

Az eredmények tézisszerű felsorolása

Összefoglalva a kutatási eredményeket, az alábbi jellemző tényeket sikerült azonosítanunk a különböző programtípusú és fenntartású középfokú oktatási intézmények tanulóinál két mérési időpontban, 2003/2004 és 2014/2015 évben.

- Jellemző különbségeket találtunk a diákok *családi háttérjellemzői és munkaerőpiachoz köthető kompetenciái* között, melyek a személyiség, kompetenciák (figyelem, gondolkodás, értékrendek) és egyéb szociális jellemzők aktuális állapotát és a családok gazdasági- kulturális háttérét mutatják be
- Az akaratlagos *figyelem* az ismeretszerzési folyamat egyik alaptényezője. A jó figyelmi funkciót mutató gimnazisták esetében az ismeretszerzés alapja adott, képesek válogatni az ingerek között, kevésbé vonják el figyelmüket a tanulástól az osztályteremben zajló történések, kevésbé érdekes dolgokra is képesek koncentrálni. A szakiskolások szignifikánsan gyengébb teljesítményt mutatnak a figyelem minőségi mutatóit tekintve.
- A gimnázium hatékonyan képes tanulói kompetenciaszintjét emelni, reagálva az elvárásokra, melyek egyaránt érkeznek az erősen felülreprezentált diplomás szülőktől és a társadalmi elvárásokból, megfogalmazott kritikákból. Hasonló területeken mutattak javulást a szakközépiskolások is. A szakiskolások esetében

újra igazolt az az elképzelés, hogy a családi szociokulturális környezetből kapott ismeretanyagot az iskolarendszer nem képes megfelelő módon fejleszteni, a tízéves utánkövetés tovább nyíló eltérést jelez az érettségit adó és nem adó iskolatípusok szerint.

- A kutatási adatok alapján a nagyobb érzékenység – ami megjelenik például a szorongási szint emelkedésében –, az intelligenciastruktúra tesztben tapasztalt megértési nehézségek, az eligazodás bizonytalansága a verbális utasításokkal teli tűzdelt iskolai életben és a problémamegoldó gondolkodás hiánya hozzájárulhat ahhoz, hogy a szakiskolások és az alapítványi gimnazisták mérési eredményeiben számos viselkedési nehézséget jelző indikátort mutathattunk ki.
- Az értékek vizsgálata során jellemző *értékstruktúrát* mértünk mindhárom csoportban. A gimnazisták jobban előtérbe helyezik a szociális értékeket (család, párkapcsolat), míg a szakiskolások esetében a legfontosabb értékek egyike a formális elismerés megszerzése (pl.: érettségi).
- A munka-érték struktúrára vonatkozó pszichológiai vizsgálatunk is jól differenciált a csoportok között. Az értékek elsősorban az iskola szervezeti kultúrájával állnak kapcsolatban és a család értékrendjéből, a társadalmi normákból, az erről szerzett ismereteinktől is függenek, ezért eredményünk a teljes vizsgált mintán ismeretbeli azonosságot jelez.
- Az iskolatípustól és fenntartótól függetlenül azt mértük, hogy a fiatalok számára az olyan munkatevékenység jelenik meg fontosnak, ahol együtt lehet társaival, akikkel jó kapcsolatot ápol és mindezért jó fizetést kaphat lehetőleg önállóan, függetlenül másoktól. Az érettségit adó képzési formákban megjelenik az önérvényesítés igénye. A szakközépiskolások továbbra is fontosnak tartják az anyagiakat és előtérbe kerül a presztízs is náluk. A szakiskolások esetében fontos a presztízs.
- Az összehasonlító vizsgálati eredmények alapján a jelenlegi struktúra nem képes a hátrányos csoportok felzárkóztatására, az esélyegyenlőség biztosítására. Tíz év eredményei alapján a különbség az érettségit adó képzési formák és a szakiskola között tovább nőtt.
- A családok társadalmi háttér jellemzői oldaláról elemezzük a csoportokat az alábbi tipikus gimnazista, szakközépiskolás és szakiskolás diák leírását kapjuk, mely jól megfeleltethető az iskola esélyegyenlőséget kevésbé biztosító

struktúrájának, a gimnáziumban túlreprezentáltak a magasabb iskolai végzettségűek, a szakközépiskola/szakgimnázium lehetőséget biztosít a társadalmi mobilitásra, míg a szakiskola/szakközépiskola bebetonozza a hátrányos helyzetet, dezintegrációra veszélyeztet.

- Jellemző összefüggéseket találtunk a fenntartók között, mely elsősorban az értékek és érdeklődés világában jellemző.
- A képességek terén az önkormányzati és egyházi iskolában tanuló gimnazisták magasabb értékeket mutatta. Az alapítványi iskolák alacsonyabb képességszint mellett biztosítják az érettségi megszerzésének lehetőségét. Emocionális feszültségeiket nehezebben kezelik, több összproblémát és ezen belül magasabb szomatikus tünetképződést mutatnak.
- Az önkormányzati fenntartású iskolában a munkaértékek terén a változatosság, társas kapcsolatok, függetlenség, önérvényesítés és fizikai környezet került a lista élére. Érdeklődésük a legszélesebb körű, megjelenik a politika, közgazdaság, technika és matematika is.
- Az egyházi iskoláknál új értéknek az anyagiak és a biztonság jelenik meg, míg a változatosság és függetlenség kevésbé hangsúlyos munkaérték. Szociális tevékenység iránti érdeklődésük magas.
- Az alapítványi iskolások munkaértékei több területen eltérést mutatnak a másik két fenntartóhoz képest. Elsősorban az esztétikumhoz, irányításhoz kapcsolódó értékek hangsúlyosak. A szociális érdeklődés – hasonlóan az egyházi fenntartású intézményekhez – magas.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a szakiskola az az iskolatípus, ahova a leggyengébb képességekkel, készségekkel jellemezhető gyerekek kerülnek, a középiskola ezt a leszakadást annak ellenére nem tudja enyhíteni, hogy ezen diákok motiváltak a munkaerőpiaci kilépésre és a régió munkaerőpiaci helyzete, ennek ellenére ezek a gyerekek többsége önálló szakmai tevékenység végzésére nem válik alkalmassá. Számukra a nyugati életszínvonalat megközelítő társadalmi környezet és jó munkaerőpiaci lehetőségek sem teremtik meg a társadalmi mobilitás lehetőségét, vágyaik beszűkülnek, az érettségi megszerzése ugyan vonzó, de nem reális cél. Emiatt értékeikben a szűkebb közösségre, családra koncentrálnak, így a referenciacsoportok is szűkebb körűek. Gyakorlatilag jó társadalmi tőkével rendelkező gimnazista társaikkal nem is találkoznak mindennapjaikban.

Speciális helyzetben van a szakközépiskolás csoport, mely mobilitási, státuszt megőrző vagy státuszt növelő csatorna lehet a feltörekvő, motivált - maximum érettséggel rendelkező - szülők gyermekei számára, akik jó iskolai kompetenciákkal rendelkeznek és mindkét alternatíva sikeres munkaerő- piaci belépést ígér egy jó munkaerő-perspektívájú régióban. Ők testesítik meg a lehetőséget a státusz növelésére a család számára, ez azonban, sok feszültséget hordoz. Értékeikben előtérbe kerülnek az anyagiak és a tulajdon, viszonyuk a közösségi értékekkel inkább negatív, választott szakmájuk felé nem elkötelezettek. Szakmaválasztásukat inkább motiválhatták a munkaerő-piaci lehetőségek, mint valós érdeklődésük.

Zárásként elmondhatjuk, hogy kezdeti feltételezéseink beigazolódtak, az általunk vizsgált személyiségjellemzők és családi háttér és erőforrások között jellemző eltéréseket találtunk, mint iskolatípus, mint a fenntartó vonatkozásában.

Irodalomjegyzék

Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitásváltozásai Magyarországon. Budapest: Gondolat Kiadó, 1992.

Borbély-Pecze Tibor Bors (2010a): *Életút-támogató pályaaorientáció* ELTE PPK, disszertáció 218p.

Bourdieu, Pierre (1989): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. in.: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.) (1994): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest. Aula. 101-127 p.

Czibere Ibolya (2007): *Társadalmi különbségek és egyenlőtlenségek. Az esélyegyenlőség szociológiai értelmezése*. Kultúra és közösség, 2007/(3-4). XL. évf. 30-33p.

Dupcsik Csaba - Szabari Vera (2015): *Elméleti bevezető az integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz*. Társadalomtudományi Szemle, 3. sz. p 33-43.

Gerő Márton - Szabó Andrea (2017): *A társadalom politikai integrációja. A politikai értékcsoporthoz* in.: Kovács Imre (szerk.): *Társadalmi integráció*. Szeged. MTA. 2017. 12-48 p.

Hajdu Gábor – Megyesi Boldizsár (2017): *Társadalmi tőke és társadalmi integráció* in.: Kovács Imre (szerk.): *Társadalmi integráció*. Szeged. MTA. 2017. 65–91. p

Kovács Imre - Hajdu Gábor - Gerő Márton - Kristóf Luca - Szabó Andrea (2016): *A magyar társadalom integrációs és rétegződésmoделlei* Szociológiai Szemle 26(3): 4–27.

Kovács Imre - Kristóf Luca - Szabó Andrea (2017): *Társadalmi Integráció és társadalmi rétegződés* in.: Kovács Imre (szerk.): *Társadalmi Integráció*. Szeged. MTA. 2017. 95–116. p.

Rózsa Sándor - Nagybianai Nagy Olivér - Oláh Attila (szerk.) (2006): *A pszichológiai mérés alapjai. Elmélet, módszer és gyakorlati alkalmazás*. Bölcsész konzorcium, HEFOP. 352 p.

Super, Donald (1994): *Orientálás egy foglalkozás vagy pályafutás felé*. in.: Ritoók Pálné (szerk.): *Pályalélektan. Pályafejlődés-elméletek*. Kézirat. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pályaszocializációs és Munkapszichológiai Szakcsoport, 120–129. p.

Szabó László Tamás (1985): *A "rejtett tanterv"* Oktatáskutató Intézet, Budapest, 201 p.

Szabó - Oross (2016)

Völgyesy Pál (2003): *A pályaaorientáció-pályakorrekció csoportos formáinak bevezetése* {www.ofa.hu/ln.:dex.php?WG_NODE} letöltve: 2009. december 18.

iDEa igazolás az értekezés tárgyában megjelent vagy igazoltan kiadásra elfogadott publikációkról a lapszámok feltüntetésével

**DEBRECENI
EGYETEM**

**DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI KÖNYVTÁR**

H-4002 Debrecen, Egyetem tér 1, Pf.: 400
Tel.: 52/410-443, e-mail: publikaciok@lib.unideb.hu

Nyilvántartási szám: DEENK/132/2018.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Sipeki Irén Helén
Neptun kód: PQPYBJ
Doktori Iskola: Humán Tudományok Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10033298

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvrészletek (2)

1. Sipeki, I. H., Nemesné Somlai, G.: A sajátos nevelési igényű gyermek az iskolában.
In: Az iskola szocializációs funkciói. Szerk.: Bábosik István, Torgyik Judit, Eötvös József
Tankönyvkiadó, Budapest, 117-133, 2009. ISBN: 9789637338960
2. Sipeki, I. H.: A pályaválasztás pedagógiai vonatkozásai.
In: Pedagógusmesterség az Európai Unióban. Szerk.: Bábosik István, Torgyik Judit, Eötvös
Kiadó, Budapest, 47-66, 2007. ISBN: 9637338608

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (3)

3. Sipeki, I. H.: Esélyegyenlőség és integrációs lehetőségek a pályaeorientációban: Iskolai kompetenciák és a munkaerőpiaci integráció összefüggései.
Metszetek. "közlésre elfogadva", [21], 2018. EISSN: 2063-6415.
4. Czibere, I., Sipeki, I. H.: Kompetenciák és értékek a pályaeorientáció folyamatában. Egy fejlett ipari régió középiskolásai körében végzett többszemponutú kutatás eredményei.
Socio.hu. "közlésre elfogadva", [30], 2018. EISSN: 2063-0468.
5. Sipeki, I. H.: A pályaválasztási tanácsadók tevékenységének és történetének áttekintése.
Neveléstörténet. 1-2, 126-134, 2005. ISSN: 1785-5519.

Magyar nyelvű konferencia közlemények (1)

6. Sipeki, I. H.: Munkaértékek a középiskolában és a BGF KVIK hallgatói körében.
Tud. évkv. - BGF. 2011, 505-511, 2012. ISSN: 1588-8401.

Magyar nyelvű absztrakt kiadványok (1)

7. Sipeki, I. H.: Megküzdési stratégiák és szorongás leküzdés megváltozott munkaképességűek körében.
In: Útkeresés és növekedés: 11. Tudományos Konferencia, Magyar Tudomány Ünnepe, Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, 157, 2011.

